

ТЕКЕШОВА М. Б.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
ТЕКЕШОВА М. Б.
КНУ им.Ж.Баласагына
TEKESHOVA M. B.
KNU J.Balasagyn

**“ЖААБАРСТЫН” МИФОПОЭТИКАЛЫК ТАБИЯТЫ: УЛУТТУК МҮНӨЗДҮН
СИМВОЛУ КАТАРЫНДА**

МИФОПОЭТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА «ЖААБАРСА»: КАК СИМВОЛ
НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА

MYTHOPOETIC NATURE OF “ZHAABARS” AS A SYMBOL OF NATIONAL
CHARACTER

Аннотация: Ч.Айтматовдун —Тоолор кулаганда (—Тнбѣлнк колукту) романы кыргыз фольклору, анын ичинде —Манас эпосу менен нндѣштнкѣргѣ бай. Баш каарман Жаабарстын мифопоэтикалык табияты – кыргыз элинин мннѣзн, днннѣ таанымы менен айкалыштырылып берилген. Романда улуттук мннѣзднн ѣзгѣчѣлнтн, кѣѣнѣрбѣс руханий баалуулуктар, кыргыз маданиятынын тнп башаттарына таянган мифологиялык кѣркѣм днннѣ чебер иштелген.

Аннотация: —Когда падают горы (—Вечная невеста) имеется множество аналогий с фольклором кыргызского народа а также эпосом —Манас. Мифопоэтическая природа одного из главных героев романа Жаабарса рассматривается в переплетении кыргызским национальным характером, мировосприятием. В романе искусно проработан мифологический художественный мир основанной на истоки кыргызской культуры, многовековых духовных ценностях и на особенностях национального характера.

Annotation: Ch. Aitmatov's novel "When Mountains Fall" ("Eternal Bride") there are many similarities with the kyrgyz people folklore and the epos "Manas". Mythopoeitic nature of one of the main characters of the novel Zhaabars is considered in the intertwining of the Kyrgyz national character, world perception. The novel artificially worked out the mythological artistic world based on the origins of Kyrgyz culture, centuries-old spiritual values and on features of a national character.

Негизги сѣздѣр: Ч.Айтматов, —Тоолор кулаганда (—Тнбѣлнк колукту) романы, Жаабарстын мифопоэтикалык табияты, —Манас эпосу, фольклор, руханий баалуулуктар, улуттук мннѣз.

Ключевые слова: Ч.Айтматов, роман —Когда падают горы (—Вечная невеста), мифопоэтическая природа Жаабарса, эпос —Манас, фольклор, духовные ценности, национальный характер.

Keywords: Chingiz Aitmatov, the novel "When Mountains Fall" ("Eternal Bride"), mythopoeitical nature of Zhaabars, epos "Manas", folklore, spiritual values, national character.

Улуу, залкар, чыгаан, гений – ушунун баарына бирдей татыктуу, кыргыз элинин бактысына бөткөн баатыр Манастай, руху менен кыргызды аруулап, азыктандырып, багып келе жаткан Чыңгыз Айтматов жөнүндө сөз айтуу — ар жолкусунда адамды толкундандырат, шыктандырат.

Жазуучунун калеминен жаралган, Кыргызстандын эгемендүүлүк алгандан кийинки мезгилдеги турмуш-тиричилигин көркөм чагылдырган — Тоолор кулаганда (—Түбөлүк колуктуу) деген табышмактуу аты бар роман мурас калды. Роман тууралуу адабият таануу айдыгында сөз болуп, ар түрүн ойтор айтылып келет.

Бул макалада романдын башкы каармандарынын бири Жаабарс тууралуу сөз кылмакчыбыз. Роман – бир-бирине параллель өнөктүрүлгөн эки негизги сюжеттен турат. Анын бири жаныбарлар дүйнөсүндө өнөктүрүлүп жатса, экинчиси адамдардын арасында болуп өтөт. Бул жерде дагы баягы Чыңгыз Айтматовго мүнөздүн ыкма, жаныбарлар менен адамдарды айкалыштырып сүрөттөгө ыктуу колдонулган. Жаныбарлар дүйнөсүнүн көркөм чыгармада аткарган кызматы, адам менен табият бөлүнүшүнүн символу гана болбостон, ал идеялык-эстетикалык жак аркалаган татаал көркөм образдар системасы катары чыгарманын тулку боюна сиңип, адам каармандар менен ажырагыс бөлүнүштүн түзүлүшү турат. Мына ошондуктан Танабайдан Гүлсарыны ажыратып ала албаган сыяктуу, Баладан Мүйүздүн Бугу-Энени, Эдигейден Кара-Нарды, Кыямат романынан Ташчайнар менен Акбараны, Арсендин окуясынан Жаабарсты алып коюу мүмкүн эмес.

Жаабарс – жазуучунун дагы бир керемет табылгасы. Романдагы —кар жиреген ак илбирстин аты. Гүлтемгил түгүнө оронгон бул жандыктын ичинде катылып жаткан көркөм мазмунду ачуу, анын мифтик-поэтикалык табиятын чечмелеп талдоо романдын маани-маңызын дагы арттырат. Бул жандыктын мифтик маңызы, тотемдик кичи көп эле элдерде кездешет. Маселен —Тибетте ыйык, касиеттүү адамдар илбирске айланып кетишет деген ишеним күчтүү, Непалда илбирсти өлтүрүү чоң күнөө деп эсептелет, себеби илбирс өз өмүрүндө кармап жеген жандыктардын сурагынын баары мергенчиге берилип калат деген ишеним бар. Ал эми Пакистан, Кытай, Тажикстан жана Афганистандын түндүк бөлүктөрүндө тоодо жашаган вахтар уруусунда тоонун руху болгон, илбирске айланып кеткен аял, —Париге болгон ишеним бар. Бул ишеним боюнча, эгер —Париге туура кайрылып, урмат менен мамиле кылса, жергиликтүү калкка жардам берет [9].

Булардын ичинен Сибирь элдеринин аңыздары чоң мааниге ээ. Бийик тоолуу, кар - мөңгүлүнүн чокуларды мекендеген илбирстердин күчтүү, айбаттуу, сейрек жана адам менен башка жандыктар аралап, булгабаган таза жерлерде жүрүшсө, аларды өзгөчөлөткөн касиет сапаттарга ээ болуусуна, адамдар тарабынан ушундайча кабылданышына себеп болгондун байкоого болот. —Тоолуу Алтай легендасы деп аталган аңызга көңүл бурсак:

—Илгери скиф уруусунун айдай сулуу кызы токойдо дары чөп терип жүрсө, алдынан кардай аппак чачы бар, хрусталдай тунук көзү бар, жаш жигит чыга келет. Анын ийининде барсттын териси жабылган болот. Териинин түгү өлүмдөп, аппак узун куйругу чубалып жүрөт. Ал Манны эненин уулу. Аны канаттуу барс өзү колдоп жүрөт. Кыз жигит бирин-бири жактырып, ынак болуп калышат. Бирок канбийкенин атасы коңшу уруудан атактуу алп жоокерди кийге бала болот деп дайындап койгон болот. Бирок

канбийке антташкан ашыгы бар экенин айтат. Каарданган скиф башчысы андып барып, ал жигитти ылттык салууну буюрат. Тоого аттанган аңчылар жигитти таптай, бирок эки барс атып келишет. Кыз, барстын терисинен жигиттин жамынып жүргөн кийимин жазбай тааныт. Канбийке кайгыга батып, тоону көздөй качып кетет. Шамандык ырым-жырымдар ыңгайсыз, тоодо бир башкача жандык пайда болот. Аппак чоң мышык. Эл аны Илбирс деп атап алат. Бул жандык ошол баягы жигит деп калышат. Канбийке сыйкырдуу кудукка жигит жамынып жүргөн терини салып, аны тириктирип алган дешет. Бирок ал жигит ошондон бери адам кейпине кире албай, ак илбирс бойдон калган экен. Эл аны башкы шаманы катары көч жолунда, ашуу ашканда тоонун рухтары менен байланышсын, уруксат алсын көчүрүлүшү деп чакырып туруучу экен. Барсттар малга жанга кол салбасын деп канбийке да жардам бергени экен. Алтайдын көпчүлүк элдери бүгүнкүгө чейин барстын тукумдары экендигине ишенишет [9].

Тувиндер да илбирсти (**ирбиш-тувинче**) —Тоолордун ээси || деп сыйлап-урматташат. Илбирстин образы эпостордо жана тувин элдик оозеки чыгармачылыгында, жомоктор менен ырларда жолугат, ошондой эле, илбирстин сөлөкөттү таныткан кооздук буюмдары Туванын тарыхый коргондорунан да табылган. Бүгүнкү күнгө чейин Тувада тоо этектеп отурукташкан жашоочулар илбирсти тоонун руху деп билишет жана аны ылттык алуудан коркушат. Себеби илбирстин жаны көч алат, мал-жандыкка зыян келтирет деп ишенишет.

Демек, көңүл бура турган болсок, бул Сибир элдеринин уламышында эр жигит илбирске айланып отурат. Адамдын сыртканы, колдоочусу бар, элден башкача жигит. Демек, бул уламыш да тастыктап тургандай илбирстин мифологиялык өзгөчөдө, адамдын өзгөчө касиет-сапаттарга ээ болгону, таза-аруулук, адилеттүүлүк менен байланыштыруу сыяктуу ыкма жаткандыгын байкоого болот. —Тоолор кулаганда|| романында да бири - бирине жетпей калган кыз-жигиттин —Түбөлүк колукту|| баяны берилет. Алар да адамдардын чыккынчылыгы менен көрө албастыгынын айынан жигит Тибетти беттеп кечил болуп кетсе, кыз кайып болуп кетет. Жаабарс-илбирстер тоону мекендеп жүрөт, Арсен Жаабарс менен бир жылдыз алдында төрөлүп, акыр аягында бир күндө каза болушат. Арсен Саманчин менен Жаабарс-илбирстин ымыр жолдору да жогорудагы легендадагы жигит менен канаттуу барстай байланышып калган. Легендада бул байланыш укмуштуудай сыйкырдуу, сырдуу байланыш болсо, ал романда жазуучу илбирс менен адамды жылдыз төлгө менен, табият, мүнөз менен байланыштырган.

—Илбирс – эр жүрөктүүлүктүн, ар-намыстын, айкөлдүүлүктүн жана адилетүүлүктүн символу” [9] (Белгилеген биз – М.Т.) катары адамдардын мифологиялык таныштыктарында орун алып келген.

Изилдөөчү Н.Ханзафаров өз маегинде барс тууралуу буларды белгилеген : —Барс – Орто Азиянын чыгыш бөлүктөрүндөгү тоолордо, Сибирь менен Алтайда жашаган жырткыч жаныбар. Ортоңку Кавказдагы башкы булгар уруусу – **барсилдин** тотемдик жаныбары. Бул уруунун аталышы —барс|| – жырткыч жаныбар, жана —ель||, —иль|| – эл, уруу, мамлекет, өлкө маанисиндеги эски түрк сөздөрдөн турат. Башкача айтканда барс эли, барс калкы дегенди билдирет. Барсил уруусу булгар калкынын өзгөктүн бөлүгүн түзүп, ал уруудан падышалар, хандар чыккан. Белгилеген татар тарыхчысы Ш.Марджанинин белгилегени боюнча барс булгарлардын эн тамгасы, белгиси болгон [10].

Ал эми кыргыз тилинде колдонулган —илбирс| сөзү да жогорудагыдай —ил|, —эл| жана —барс| деген сөздөрдүн биригүүсүнөн тургандыгы, —барс| эли, —барс| журту дегенди билдиргендигин белгилөөгө болот. Мындан тышкары —илбирстин| көркөмдүк наркын бийиктеткен Барс-бек Кагандын [4] ысымы, ага арналган эстелик менен, —Ак илбирстин тукуму| [2] тасмасы да, кез жаздымда калбашы керек. Айрыкча —Ак илбирстин тукуму| фильминин биринчи бөлүмүнүн 45-минутунда капканга түшкөн барсты кармап алмакчы болуп турган Саякка капыстан келе калган Кожожаш:

—Эй, Саяк, жарыбаргыр! Сага илбирс кармаганды ким ныйрёттун?! Айтчы, өзүң кайсы тукумдан болосуң?

Кайсы тукумдан болмок элем, ак илбирс.

Илбирс тукумунан болсоң, бу тууганыңа кол салып жатканың. Ок, жолуң болгур!! [2] – деген диалог орун алат. Кожожаш илбирсти капкандан бошотуп жиберет. Тасмада, илбирс бийик тоонун капталы менен келишимдүү, айбаттуу, бардык көркөмдүк сапаттары менен илгерилеп, анан бир секирик таштап, көздөн кайым болуп кетет.

Ушул маалыматтардан улам, тоолорубузду байырлаган —илбирстин| образынын чыгармага баш каарман болуп кирип калышынын себеби, маани-маңызы дагы айкындала түшөт. Айрыкча ааламдашып бараткан, баалуулуктары сакталбай, маданий мурастарын унутта баштаган коом үчүн эң эле таасирдүү образ болгонун да баса белгилеп кетүү керек. Жазуучу чеберчилик менен бул каарманынын маңызына коомдогу көп проблеманы батыра алган. Ошол эле Кыргызстандагы алтын маселеси, чек ара маселеси, сейрек жаныбарларды коргоо, жаратылышты коргоо, жумушсуздук маселеси, мигранттар, маданият, мыкаачылыкка барууга аргасыз калган, жанкечтилик аракеттер, коомубузга бейтааныш нерсе болбой калганын байкоого болот. Тоолор, мөңгүлөр, кыргыз жеринин флорасы менен фаунасынын маселелери да көтөрүлүп, романда жаныбарлар дүйнөсүнүн өкүлү катары, карлуу тоолордун чокуларынан жерге башбаккан илбирс катышып жатса, адамдардын маселесин ошондой эле бийик ар-намыс, абийирге ээ Арсен Саманчин аттуу эркин журналисттин көз карашы аркылуу аңдап билебиз. Жазуучу бул маселелерди чечүүдө заманбап ой-жүгүртүүнү, сүйлөшүүнүн манерасын колдонот, чыгарманын демин замандын кымгуут, шары менен айкалышта сүрөттөйт. Бүгүнкү турмуш картинасын, бүгүнкү кыргыз элинин абалын, тагдыр жолун чагылдырып келип, анын байыркы көңөлү менен айкалыштырып кетет. Унутта калып бараткан кыргыз руханий маданиятынын табият менен адамды али айрып бөлбөгөн, мифтик дүйнөгө алып кетет. Муну менен жазуучу окурманды ой толгоого чакырат. Эң негизгиси жазуучу, романын эпос менен айкалыштырат. Эпостук кендик менен тереңдик бул жолу дагы ачык байкалат. —Манас| эпосунундагы көркөмдүк ыкмалар, поэтикалуулук романда жаңы нукта, заманага шайкеш иштелген. Ч.Айтматовдун чыгармачылык өзгөчөлүгүнүн өзөгүндө жаткан —фольклордук|, —эпостук|, —архаикалык|, —антикалуулук| ыкмасы кайрадан колдонулган дейбизби, бул жолу дагы укмуштуудай дүйнөгө туш болобуз. Ч.Айтматовдогу фольклордук-мифологиялык катмарлар жөнүндө Тоолуу-Алтайлык окумуштуу, Айтматов таануучу М.С.Дедина өзүнүн —Фольклорно-мифологические мотивы в прозе Чингиза Айтматова| [5] – деген эмгегинде кеңири токтолуп өткөн. Анда изилдөөчү түрк тектүү калктардын дүйнө таанымындагы сөз болуп жаткан образдар менен мотивдерге токтолуп, алардын маани-маңызын ачып, жазуучунун көркөм дүйнөсүндөгү элдик оозеки чыгармачылыктан катмарланып калган

обарздарды системалаштырган. Окумуштуунун оюн улантуу менен жазуучунун соңку романын да, бул багытта изилдөөгө алууну туура көрдүк.

Соңку романда Адам ата менен Обо энеден башталган сөз учугу тарам-тарам болуп отуруп, бөгүнүкү киниге келип жетет. А дегенде эле Арсен менен Жаабарстын —Манас эпосундагы Манас менен Аккула, Манас менен кабыландардай бирин-бири толуктап, жаныбарлар менен баш каармандын айкалышта алынышы көзгө урунат. Эпосто мындай делет:

—Мал башчысы кула бээ,
Баш башчысы куу катын
Бойдок жнрөт кула бээ
Төрөбөй жнрөт куу катын.
Кула бээм тууса тулпар туур,
Кула бээнин кулуну,
Кулунунун кыйыны
Төрөсө казанат ат болоор.
Аны сураган адам жат болоор.
.....
Куу катын тууса шумкар тууйт,
Кайгынын баарын жоёлук,
Кудай берсе бир уулду
Атын эл айткан атты коёл-лук
Жекени белге курчанаар
Куу катын эркек уул тууса
Жети тнмөн эл келсе,
Жеке аралап кол салаар
Бел байлаган бел болоор,
Кудай эркек уул берсе

Пендеден артык шер болоор [5, 48.]. Баатырдын төрөлүшүнүн алдындагы окуяларга көңүл бура турган болсок, мында мал башчысы менен баш башчысы атайын кичиртүлүп, өзгөчөлөнүп берилип отурат. Жөнөкөй мал эмес, жөнөкөй жан эмес, экөөсү тең артык, тандалмалуу, катардан сырт жандыктар. Албетте жарык дүйнөгө келе турган кулун менен бала да өзгөчө болмокчу. Бул ыкма каармандарды белгилөөдө, каармандардын тагдыр жолун, мүнөзүн аныктоодо орундуу колдонулган, таасирдин каражат катары милдет аткарган. Жаныбар менен адамдын параллель сүрөттөлүшү, бири бирине салыштырыла каралышы фольклордогу салттуу ыкмалардан экени белгилүү.

Эми —Тоолор кулаганда романын алалы, биринчи эле бетте төмөндөгү абзац учурайт: —Ошентсе да, акыл-эс жетпегенди аңдап билүүгө аракеттенип жатып, божомолдой турган жалгыз нерсе бул бир гана мааниде, дагы эле тагдыр буйруп, алар бир жылдыздын астында төрөлүшү жөнүндө баяндоо, эки жандын кандайдыр бир төлгө жылдыздарынын өз ара байланышы, алардын космостук жакындыгы болоор эле. Ооба, ошондой да болушу мүмкүн

эле. Албетте, алар бири-биринин жер бетинде бар экени тууралуу кабары жок жана болушу да мүмкүн эмес болчу. Анткени алардын бирөө шаарда жашачу, эл көптүгүнөн батпай быкылдаган, көчөлөрдөгү соода-сатыктан жана тамактануу жайларындагы шишкебектин түтүнүнөн дал-далынан сөгүлчүдөй болгон, көп калктуу, заманбап чоң

шаарда, ал эми экинчиси болсо бийик тоолордо, днпнйгн калың арчалар жана жарым жылдап эрибеген келккдгн карлар менен капталган жапайы аскалуу капчыгайларда жашаар эле. Ошон нчнн ал ак илбирс деп аталчу. Ал эми бийик тоолук жырткычтар жннндгн илимде – кабылан тукумундагы, мышыктар тнркнмнн кирген теңир-тоолук ак илбирстер деп аталат, аларга жолборстор да кирет. Жергиликтнн калк арасында болсо мындай жырткычты жаабарс (илбирс - жаанын жебеси) деп аташат, анын жаратылышына бул ат кфбрфк туура келет - секиргенде ал чын эле жаанын огу сымал тез жана шамдагай. Аны «кар кечкен илбирс » деп да коюшат, белчесинен кар кечип жнрннчн деген мааниде... Бул дагы чындыкка дал келет...

Башка жандыктар тоодогу кар кнрткнлрннн туткуну болбоо нчнн жол издешет, ал болсо кнчтнн! – бет алган жагынан кайтпайт..." 286-бет.

Эмне нчнн ак илбирс?! – деген суроо туулат. Жооп, бир эле учурда жннфкфй да, татаал да. Жннфкфй, себеби, ак илбирс Ала-Тообузду мекендеген, жырткыч жандык. Кыргыздар крнп, билип, угуп жнргн жаратылышыбызда бар жандык. Татаал, себеби, крккм табияты бай жандык. Кфптгн чыгармаларга мифдик, тотемдик негиз болуп, каармандын, калктын кулк-мннзнн, улуттук фзгчлнктрнн, руханий жана физикалык кнчнннн символу болуп келген. Илбирстин крккм поэтикалык табиятында кыргыз элинин мннзнн, улуттук баалуулуктары, фзгчлнктрнн катылган деп айтууга болот.

Далилди дагы эле —Манас| болмокчу. Баатырдын тфрлншнн баяндоодо днйнфгк кандай адам келгенин кабарлаган —шер|, —жолборс|, —кабылан| сыяктуу жаныбарлардын аттарын учуратабыз. Бул жаныбарлар колдоочу, тотем катары, ошол эле убакта эпостун крккмднк кунун арттыруучу каражаттар катары да кызмат кылат:

—**Шердин** этин тапкын деп

Болбой турду байбиче,

Шер атаар мерген табылбай,

Же шердин эти кабылбай

.....

Бнгнн куу катының шумкар тууйт,

Сенин кула бээң бнгнн тулпар тууйт.

Кабылан Манас шер уулун

Казатка минер ат ушул.

Бнгнн экээ бир кнн туулду,

Биттейинде бирикти

Кенедейде кезикти

.....

Манасың жерге тншкндг

Нур тгнлнп тоюнду.

Катындар ороп алаарда

Бу белгиси дагы бар –

Кара чаар кабылан

Капталында чамынды.

Ал ымыркай баланы

Ары – бери нч аттап,

Караса кзгг илинбей,

Кайда экени билинбей,

Кайып болуп жоголду.

Көсөң куйрук көк арстан
Оң жагынан чамынды.
Арстанды көргөндө
Кандай шумдук болду – деп
Катын качты чуркурап,
Калайыктын баарысы
Тнп көтөрө зыркырап.
Туулган бала Манастын
Оң ийинден бир жыттап,
Сол ийинден бир жыттап,
Кнр-кнр этип толгонуп,

Берен менен арстан

Кошо жатты комдонуп.

Бир карасаң баладай,

Бир карасаң сур жолборс.

Аман жнрнп чоңойсо,

Беттешкен аман тнк койбосл [5, 49,51,54.].

Эми —Тоолор кулаганда (—Тнбөлнк колуктул) романындагы Арсен менен Жаабарска кайрылсак, эпосто Манас баатыр Аккула аты, колдоочу кабылан, жолбостору менен кошо төрөрөлнп жатса, Арсен да Жаабарс менен —бир жылдыз алдында төрөлнп, кайра бир нңкнрдө кошо өлнп жатат. Башкача айтканда, ошол Манас баатырда башталган окуя уланып отуруп бнтнн биздин кннгө жеткендей. Бнтнн ошол, Манас баатырдын урпактары, кабылан, жолборс, илбирстер менен төрөлгөн улут колдоочу, тотемдерин өлтнрмөкчнбнз деп барып, илбирс менен кошо өлнп жатканын көрнп отурабыз. Бул эмнеден кабар берет?! Бул — кыргыздарда, кыргыз улуттук кулк-мннөзднн өлнп, жоголуп жаткандыгынан кабар берет! Аны да ааламдашуу, базар чарбасынын баскыны менен кыргыздар өздөрнндөгн мннөздн, өздөрн өлтнрнп, табияттарына каршы чыгып жатышат. Албетте, жазуучу бул нерсени акылда өлчөп, калчап отуруп, эпостук байркы дннөгөгө, нукура кыргыз дннөсннө метафора иретинде алганын, кыйытып ошол кыргыз мннөзнн эске салып жатканын баамдоо керек.

—Молоташ нңкнрнндө да андан улам караңгыраак жана суугураак болуп баратты. Бирок бул нңкнрдө кокусунанбы же тагдырдын буйругу мененби бирге болуп калгандар нчнн баары бир. Алар ушул акыркы башпаанегинде экөгө эле - көзгн жумулуп бараткан адам жана анын жанында нзнлнп бараткан жапайы жырткыч. Экөгө тең жер бетиндеги жолдорунун аягына келишти, туш келдиби же таамай атылган октон жаракат алыштыбы - ким кимге ок атты жана эмне нчнн эми ким териштирмек эле? Ушунун баары азыр алардын дайынсыз тнбөлнктннлнккө аттанаарына саналуу мннөттөр калганда, эч кандай мааниге ээ эмес эле. Жаабарстын оңурайган жаракаттарынан кан сызылып, жай агып жатты, деми кыстыкты. Ал ошол эле алсыз абалында, шалдайган тамандарына башын жөлөп жатты, анын таанымал туу куйругу, кереги жок ыргытылган буюм сыңары, жерде оонап жатат... Арсен жанындагы өлнп бараткан илбирстин денесине башын коюп капталдап жатат, ушундай ыңгайлуураак. «Мына акыры жолуктук». [1, 491.].

Эмесе бул жандык менен адамдын тагдырын жакындатууну кандай жорууга болот. Жазуучу кылдаттык менен кыргыз мннөзнн, кыргыздардын кан -жанында бар тоолук, таза, аруу, бул дннөннн материалдык байлыктарына нзнлнп -тншө бербеген, руханий дннөсн бийик, ар-намысты бек туткан байыркы бабалардын кулк-мннөзнн, жашоо

стилин эске салып отурат. Бирок бннгннкн кыргыздар ошол сапаттарды сактай алдыбы, жокпу деген суроону коет.

Эпостун ызнндѣ кыргыздар тууралуу тѣмѣндѣгндѣй саптар кездешет:

—Бадыша болуп башкарып,
Башынды кармап турбаган,
Алтын, кнмнш зар алып
Днйнѣгѣ кѣннл бурбаган,
‘Ѣлбѣстѣй кнтнп казына
Карап турбайт кашына,
Бир ат болсо болгудай
Бир адамдын башына.
Кыргыз экен мындай эл,

.....
Кылган иши тобокел,
Бар болсо, бардай жеп кеткен,
Жок болгон болсо колунда.
Тобокел акка! – деп, кеткен,

.....
Кара кыргыз уругу
Касиеттнн тѣрѣ экен.
Кѣрнп жнрснн жолборсту,
Издебейт жолборс жолдошту,

.....
Азуулуу арстан баарысы
Мекен кылбай салып жнр,
Кыргыз да шонун бири экен! [6, 102.].

Романдын башкы каарманы Арсен Саманчинге келе турган болсок ал да ошол эски бабаларды эске салат, —эркин журналист!, мансапкор эмес, ыз макамын коруу менен алып урушкан кѣр пенделерден эмес, кѣр оокат нчнн кѣрннгѣнѣ кошомат кылып, эптеп жан баккандардан эмес. Бнгнн мында, эртең башка шаарда, ыз идеясы нчнн кнрѣшнп жнрѣт. Эми Арсен Саманчинге да кудум Жаабарска тузак кургандай, тузак курулуп отурат. Бир жактан Эрташ-Курчалдын тузагы, экинчи жактан Таштанафгандын кылмыштуу планы Арсенди туш тараптан камап, курчап отурат. Тилмечтик кылуусун ызтннп, чакырып алышып айылдаштары аны тузакка тншнрншѣт. Бул жагдай эпостогу Манас баатырдын тууган сѣрѣй Кѣкчѣгѣздѣрднн уюшкан кутумуна кабылган абалга нндѣшнп турат. Эпосто:

—Ичкендин ичин ѣртгѣ – деп,
Кымызына салыптыр.
Кнрѣгѣдѣ бозого,
Кнйднрмѣ салды ошого,
Чапчактагы бозого,
Чачама салды ошого.
Аркыттагы аракты,
Аябастан аа салды
Заар* деген талакты,
‘Ѣлтнрмѣккѣ Манасты! [7, 383.].

Ууланган чоролор менен Манас баатырга батынып кол салалбай, сагаалап турган Көкчөгөз, Манасты кетип баратканда аркасынан атып, ылтырдым деп кете бергенде, жарадар болгон Манас жанына жете келген Сыргакка төмөндөгүннн айтат: —Жолборстон болор жолдошум, Коркпостон болор колдошум, Жолборстон жолдош келгичи, Жот дары алып бергичи [7, 419.].

Айткандай эле, Манас баатырды жаратынан айыктырмакка —жолбос жолдош, —илбир инилер келет:

—Жатканында сабылып
Кырк чилтендин бирөөбү
Жанына келди баатырдын
Жолборс болуп табылып.
Келди тоодон жолборсу,
Тооруп келип баатырдын
Жолборс болду жолдошу.

Жолборстон жолдош келгени,

Айтканындай өзүннн
Жот дары алып бергени,
«Жобобоңуз» дегени,
Жолборс берген дарысын
Токтолбой төрө жегени.

Илбирстен ини келгени,

Искеме дары бергени.
Искеп алып ишкнрп,

Эсине келди чнчкнрп [7, 422-423.]. Эпосто Манас баатыр оор жараланган учурда да жөлөп таяган, айыктырган дал ушул жаныбарлардын кейпине кирген колдоочулар болуп жатат. Бул да тегин жерден болбосо керек. Бир эле учурда колдоочу, тотем, ошол эле учурда, баатырга снр, айбат жана ыздериндөй мнөз берген аныктоочу символдор. Жандап жнргөн жаныбарлар, Манас баатырдын, тек гана баатырдын эмес, тоолук кыргыз элинин сырткы физикалык өзгөчөлнктөрнн, чапчаң, курч, шамдагай жана ыткнрлннгнн, тайманбастыгын аныктоо менен, ошондой эле, ички эмоциялык абалын, чечкинднлннгнн, кандайдыр бир деңгээлде адилдигин, бийиктигин, айкөлднк мнөзнн бернндө ыктуу колдонулган. Баатырга келген кубулган жаныбарлар, да ал ошондой касиет сапатка эгедер жакын жан -жөкөрлөр экенин баамдоого болот.

Романда —мына эми жолуктук деп автор Арсен менен Жаабарсты бир нкнрдө жолуктурду. Бирок бу сапар Жаабарс – —илбирс ини Арсенге жардам бере албайт. Арсен да Жаабарсты сактай албады. Арсен өзүнн, өзнндөгн Жаабарстыкты коруым деп жатып курман болду.

Арсен курман болду, себеби Жаабарстык мнөз Арсенде гана калган эле. Ал акыркы ак илбирс менен кошо ылып, жок болушу керек эле. Чыгарманын маңызы да ушунда. Романда —Жаабарс планы тууралуу сөз болгондо төмөндөгнлөр айтылат: —Беке аксакал, план ытө мыкты тнзлнптнр, а мындай аталышы кайдан - Жаабарс? Тамекисин тнтөтө соруп, шеф Бектур жылмайды:

Жаабарс жөнүндө бир ыр бар, биз жакта баары билишет. Арсен, сен, менимче, кайсы бир макалаңда бул тууралуу жазсаң керек эле?

Ооба, Беке, ошондой болгон, фольклор жөнүндө сөз болгон.

Мына ошентип, Корчубек Алтаевич, андагы мындай сөздөр эсиме тиштин, азыр аткарып көрөйүн:

Тоодон-тоого секирди Жаабарс,
Олжосун кармап, жеп кирди
Жаабарс. Олжого дайым ыраазы
Жаабарс, Табият берген кичи бар
кайтпас. Силерге каалайм кичи-кубат
талбас,

Бизде да болсун ажалдан тайбас,

Биздин Жаабарс, баатыр

Жаабарс.

Райаким кол чапты:

Демек, ушундан алыныптыр да! Эң сонун! Демек, аксакал Беке, сиз үзгүчүз баатыр Жаабарс экенсиз да?

Шеф Бектурган ийинин куушурду:

Эми кандай десем. Эгер ишкердик жаатында болсо, биздин аймакта колумдан кээ бир нерсе келип жаткандыр. Бирок чыныгы Жаабарс баатырлар - жаштар.

Мына биздин Таштанафган - эгер ак илбирстерди таап айдап келсе, Жаабарс баатыр мына ошол болот!

Дагы бир биздин Жаабарс - баатыр мына бул бардык тилдер боюнча илимпоз Арсен! Менин иним!

Мен -кайдан Жаабарс болоюн. Мен бир нече кичине жардамчы-тилмечмин, а тилмечтер баатыр болушпайт, - Арсен Саманчин тамашага салып кутулууга аракеттенди [1, 464.].

Автор чыгармада бул үз ара байланышты —жылдыз төлгө || аркылуу да, анан каармандардын диалогунда да салыштырып берип отурат. Аягында курчоого алынган адам-илбирс менен айбан-илбирс жан таслим болду.

—**Ничкүргө** жамандыктын жышаанын сезе киришти. Элес титиреп, ыйлап жатты, эжеси аны колтуктады. Көргөн нерсе аларды тилден калтырды: катып калган келчнк кандын ичинде дем албаган адам менен жапайы жырткыч, чоң ак илбирс жатышат. Арсен Саманчиндин башы Жаабарстын көңүлүнө жөлөнгөн [1, 494.].

Бул жерде жазуучу Арсендин курман болгон жери катары Моло-Таш ничкүргөн беринсн менен да кыргыздын эпикалык дүйнөсүнө жакындап келген деп айтууга болот. Албетте, бул окуя бир коңулда, же бир ачык жерде да болушу мүмкүн эле. Бирок, —ничкүрдө болуп жатат. Эмнеге? Себеби, ничкүр да кыргыз турмушунда, эпосторубузда кеңири колдонулган бир гротесктин, сыйкырдуу, үзүнүн көркөмднк кичи бар мекен жайлардан. Эпосторубуздун байыркылыгын айгинелеп, чыгармага табыгый көрк кошуп турат. Маселен : Манас эпосунда төмөндөгүндөй саптар бар:

—Кайран катын Каныкей

Бу дүйнөнүн бейиши кылып салдырган.

Кошой, Төштүк карысы

Кирип кетти ничкүргө,

Ошол турган кырк эшендин баарысы.

Айза сайып көрүп,

Буйругу кымбат Алданын

Буйругуна да ыкмыл,

Бууданың Манасты койгон жери ошол [8].

Арсендин да акыркы сапарга —ныкырдын | узашы тегин жерден болбосо керек деп ойлойбуз.

Кийинки кезге урунган жагдай —кайып болуу| мотиви. Романда —Тнбелнк колукту| кайып болуп кетет. Мерген жигит да дайынсыз. Эски уламыш ирээтинде романга кирген бул окуяда да салтуу ыкма уланып, тазалык менен ак ниеттннлнктнн символу болгон каармандар ылтнрбей кайып болуп отурат. —Манас| эпосунда да Кыз Сайкал, Арууке, Айчнрфк, Каныкей, Чыйырды, Семетей, Бакай кайып болуп кетишет.

Булардан кандай жыйынтык чыгармакчыбыз, Айтматов таанууга зор салым кошкон белгилнн адабият таануучу, сынчы К.Асаналиев —Манас| эпосу жана Чыңгыз Айтматов | деген макаласында мындай дейт: —Манас| эпосу менен Ч.Айтматовдун чыгармачылыгынын ортосундагы интегралдык байланыш, Улуу Сөзднн нзнлбеген, тынымсыз кыймыл-аракети, континууму, тагыраак айтканда, синкреттик оозеки искусствосунун тнздөн -тнз —синкреттик роман| /Г.Гачевдин термини/ болуп кайрадан жаралышы. Жазма адабияттын пайда болушу менен кркөм ынтннннн жаңы формасына ытнн процессинде, жогоруда белгилегендей, байыркы эпос сөзснз тнрдө тунгуч касиет-сапаттарынан ажырамак, бирок анын тнгыннс кркөм потенциясы эч качан жоголмок эмес. Ал эртеби -кечпи качандыр бир мезгилде, кандайдыр бир чекитте, байыркы антика маданиятындай болуп, ызнннн кайрадан жаралышына, Ренессансына ээ болмок. —Манас| эпосунун кайра жаралышы, Ренессансы Ч.Айтматовдун чыгармачылыгына дал туура келди| [3, 27-28.]. Белгилнн Айтматов таануучунун пикирине ортоктош болуу менен бул соңку роман да ушул кубулушту улай жаралгандыгын белгилемекчибиз. Кыргыз элинин мннөзнн, улуттук ызгечелннн чагылдырууда, жазуучу баягы эпостук кркөм дннчнн эске салып, бннннкн акыбалды, аң-сезимдин тнпкнрндө калган ассоциациялар менен айкалыштырып берген. Улуу жазуучу Ч.Айтматов ызнбнздөгн кыргыз мннөзнн ылтнрбей тнрнн сактоону насааттаган. Анын башаты —Манас| эпосунда жаткандыгын, башкача айтканда —Манас| — кыргыз рухунун туу чокусу| экендигин макала иретинде бир мезгилде жазган болсо, эми кркөм чыгармасында далилдеп отурат.

Колдонулган адабияттар:

Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 6 -том. Романдар/Тнз. Абдылдажан Акматалиев. -

Б.: Бийиктик, 2008. – 512 б.

—Ак илбирстин тукуму| фильми. 1984. Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын негизинде тартылган. Сценарийин жазгандар: М.Байжиев, Т.Океев.

Асаналиев К. —Манас| эпосу жана Ч.Айтматов. Китепте: Ч. Айтматов и духовная культура. Сб. статей. На кырг. и русс.яз. - // Бишкек: 1999. – 223с. 27-28-б.

Барс-бек кыргыздардын каганы. / Жооп.ред.акад.А.Ч.Какеев. – Б.: —Архи|, 2003. – 144б.

Дедина М.С. Фольклорно-мифологические мотивы в прозе Чингиза Айтматова [Текст]: Монография / М.С. Дедина; ред. А.П.Казаркин. Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2009. – 135 с.

- Манас: Эпос / Саякбай Каралаевдин варианты боюнча; Редкол; Ч.Айтматов / башкы ред./
ж.б.; - Ф.: Кыргызстан, 1984. 1-китеп. 1984. – 248 бет.
- МАНАС : С. Каралаевдин варианты б-ча / Тнз.: А. Жайнакова, А. Акматалиев;
Сөздүктүн даярдаган А. Мамытов. Сүрөттөрүн Т. Герцендики. - Б.: «Турар», 2010. - 1006 б.
- «Манас»: Кыргыз элинин баатырдык эпосу. 6-китептин уландысы ж-а 7-китеп:
Сагымбай Орозбак уулунун айтуусу б-ча академиялык бас. /Даярдаган С. Мусаев. – Б.:
Турар, 2014. –
б.
- Семетей II: Баатырдык эпос. —МанасII эпосунун экинчи бөлүгүн: 1 том. 1-китеп /
С.Каралаевдин варианты б-ча академиялык басылышы. Даярдаган А.Жайнакова – Б.
Турар,
2015. – 556 б.
- <http://nsportal.ru>. / [Электрондук ресурс]: Собранные легенды и мифы про снежного
барса.
- https://vk.com/page-10493120_34275819 [Электрондук ресурс]: —История создания
герба Татарстан – Интервью с Н. Ханзафаровы